

<https://doi.org/10.62837/2024.6.408>

b/m **SƏYYARƏ QƏHRƏMANOVA**
b/m **SEVİNC RƏHMANOVA**
Azərbaycan Dillər Universiteti
Email: qehremanovaseyyare5@gmail.com

XARİCİ DİLİN TƏLİMİNDƏ FƏRDİ XÜSUSİYYƏTLƏRİN NƏZƏRƏ ALINMASI PRİNSİPİ

Açar sözlər: şifahi nitq, mənimsəmə, yazılı, təcrübə, təhsil, diqqət

Key words: oral speech, appropriation, written, experience, education, attention

Ключевые слова: устный речь, усвоение, письменный, практика, обучение, внимание

Təlimdə fərdi xüsusiyyətlərin, xüsusilə də xarici dilin öyrənilməsində, nəzərə alınması və müyəssərlik prinsipi müəllimlərdən tələbələrin tədris imkanlarını ətraflı tətbiq etməyi tələb edir. Bu baxımdan iki əsas cəhət diqqətdə saxlanılır:

- 1) şagird və tələbələrin bilik və bacarıqlarının hansı səviyyədə olması;
- 2) onların psixoloji inkişafının dərəcəsi.

Bunların hər ikisi təlimin müvəffəqiyyətinə təsir edən əsas xüsusiyyətlərdəndir. Təlim zamanı şagirdlərin mövcud bilik və bacarıqları nəzərə alındıqda müəllimin yeni mövzu üzrə fikri tələbələr üçün aydın olur. Öyrənilmənin təlimə marağı dil materialının onların inkişaf səviyyəsinə uyğun qurulmasından çox asılıdır. Fərdi xüsusiyyətlərin öyrənilib nəzərə alınması, müyəssərlik prinsipinin həyata keçirilməsi müəllimin metodiki hazırlığından, eyni zamanda, tələbələrə təlimə həvəsləndirmək bacarığından asılıdır. Bu prinsip istedadlı şagird və tələbələrin üzə çıxmasını təmin edir və onların qabiliyyətlərinin inkişafını sürətləndirir, digərlərinin psixoloji funksiyalarının normal inkişafına şərait yaradır [3, s.38-42].

Dil materiallarının təlimi təkcə nitq vərdiş və bacarıqlarının formalaşmasına deyil, həmçinin şagirdlərin psixi inkişafına müsbət təsir edən faktordur. Təlim zamanı şagird və tələbələrin psixi qüvvələrinin (duyguları, qavrayışları, təfəkkürü, təxəyyülü, diqqəti, iradəsi və s.) nəzərə alınması onların inkişafında mühüm rol oynayır.

Tədris prosesinin bütün mərhələlərində ən geniş tətbiq olunan təlim metodu dil materiallarının nitqli, yəni şifahi olaraq material şərh etməkdir. Yeni biliklərin izahına əsaslanan nəqli metodunun qarşısında bir sıra tələblər qoyulur.

- nəqli tədrisin ideya-əxlaqi istiqamətini təmin etməlidir;
- ancaq doğru və elmi cəhətdən yoxlanılmış faktlardan ibarət olmalıdır;
- irəli sürülən fikirləri təsdiq edən kifayət qədər faktları və inandırıcı misalları özündə əks etdirməlidir;
- izahat aydın və məntiqli olmalıdır;
- izahat sadə və anlaşılıq şəkildə verilməlidir;

- emosional olmalıdır;
- nəql edilən faktlara,hadisələrə müəllimin şəxsi qiyməti və münasibəti bilinməlidir.

Müasir şəraitdə fərdi komputerlərdən istifadəyə xüsusi diqqət verilir. Hazırda tədris müəssisələrində elektron hesablama, texniki kabinetlərin yaranmasına böyük diqqət yetirilir. Dərs prosesində yeni texniki vasitələrdən istifadə təlimin əyani metodlarının imkanlarını genişləndirir, Bütün bu vasitələr təlim materiallarının səmərəli mənimsənilməsinə xidmət edir. Bu baxımdan bir sıra şərtləri göstərmək əsasdır:

- əyaniliyin tətbiqi öyrənənlərin yaşına uyğun olmalıdır;
- əyanilikdən yerində istifadə edilməlidir,tədrisən və ancaq müvafiq dərs vaxtı göstərilməlidir;
- müşahidə elə təşkil olunmalıdır ki,bütün tələbələr nümayiş etdirilən obyektə görə bilsinlər;
- illüstrativ material göstərilərkən başlıca və əsas cəhətlər seçilməlidir;
- nümayiş etdirilən əyani material dərsin məzmununa uyğun gəlməlidir.
- nümayiş zamanı verilən izahat dəqiq və düşündürücü olmalıdır;
- əyani vəsaitlərə və nümayiş etdirilən qurğuya uyğun materialların verilməsinə tələbələrin cəlb edilməsi təmin olunmalıdır.

Bütün bunlar tələbələrin sərbəst şəkildə əyani vasitələrinə alışmalarına imkan yaradaraq, onların təqdimatlar üzərində işləmələrinə təcrübə qazandırır.

Xarici dilin öyrənilməsində və dil materialının mənimsənilməsində tədris prosesinin müxtəlif mərhələlərində,əsasən məşğələlər tətbiq olunur ki,bu da təlimin əməli fəaliyyətinə əsaslanır.Məşğələnin xarakteri və metodukası öyrənilən fəndən konkret materialdan,əyani vasitələrin tətbiqindən çox asılıdır [2,s.146-174].

Sifahi məşğələ dil materiallarının mənimsənilməsində tələbələrin məntiqi təfəkkürünün,nitqini,yaddaşının və diqqətinin inkişafına kömək edir. Bu prosesdə şagird və tələbələrin fərdi xüsusiyyətləri bariz şəkildə üzə çıxır. Tələbələr məşğələlərin həyata keçirilməsinə şüurlu yanaşdıqda,didaktik ardıcılığı gözlədikdə dil materiallarının mənimsənilməsi,nitq, bacarıq və vərdişlərinin formalaşması baxımından səmərəli olur [1, s.328-336].

Yazılı məşğələ biliklərin möhkəmləndirilməsi və onları tətbiq etmək bacarıqlarının formalaşdırılması üçün istifadə olunur. Bu baxımdan belə məşğələlər məntiqi təfəkkürü,yazılı nitq mədəniyyətini,müstəqil fəaliyyətin inkişafına kömək edir.

Xarici dillərin tədrisinin başlıca vəzifələrindən biri də keçilən dildə danışma və dinləmə vərdişlərinin aşılmasıdır.Bu,o deməkdir ki,təlimin lap əvvəlindən təlim edilənə verilmiş dil sisteminin bu və ya digər xüsusiyyətlərini düzgün tələffüz vərdişləri yaradılmalıdır.Təlimin vəzifəsi öyrənənə təkə xarici dili düzgün qavramağı öyrətmək deyil,həm də sərbəst nitq ünsiyyətini asanlaşdıran müvafiq tələffüz bacarıq və vərdişləri aşılardan ibarətdir [2,s.174-190].

Müasir təsəvvürə əsasən təlim prosesinə təlim fəaliyyəti kimi baxmaq lazımdır. Xarici dildə nitqin qavranılma səviyyələrindən bəhs edən psixolinqvistik təsnifatlarından birinə əsaslanaraq demək olar ki, şagird və tələbə ilk səviyyədə bu nitqi öz fonoloji bacarığına əsasən qavrayır.

Tələffüzün təlimi imitasiya aktında həyata keçirilir. İmitasiya aktı qnosik proseslərlə bağlı olan mərhələlərdən ibarətdir. Buraya duyğu və qavrayış kimi nisbətən sadə psixoloji proseslər, eləcə də anlayış və təsəvvürlərin yaranması kimi mürəkkəb proseslər aiddir. Bütün bunlar keçmiş təcrübənin fəaliyyət göstərməsi ilə şərtlənir və son nəticədə anlamının müəyyən səviyyəsi ilə bağlı olur.

Tələbələrin xarici dilə yiyələnməsində real nitq ünsiyyəti şifahi nitq metodikasının ən əsas tələblərindən biri olmalıdır. Hazırda dil materiallarının tədrisinin ilkin mərhələsində öyrənlərin xarici dildə şifahi nitqinin inkişaf etdirilməsinə xüsusi fikir vermək tələb olunur. İlkin mərhələdə şifahi nitqin tədrisi, nitq, bacarıq və vərdişlərinin formalaşması bir qayda ola-raq "Bu nədir?" (Was ist das?) sualı üzərindəki işlə başlanır. Dərs prosesinin ilkin mərhələsində xarici dili tədris edənlərin bu sualdan istifadə meylini onunla izah etmək olar ki, "Bu nədir?" sualı nitqdə istiqamətverici reaksiyanın formalaşmasına xidmət edir, o, mübaliğəli intonasiya ilə öyrənlərin diqqətini danışanın hərəkətlərinə cəlb etmək məqsədilə tələffüz edilir. Nitqin mənimsənilməsinə nəzarət leksikanın yadda saxlanmasınə və standart formada söylənilməsinə nəzarətə çevrilir. Sual-cavab yolu ilə aparılan belə çalışmalardan istifadə zamanı kommunikasiya (ünsiyyət) yaranır və bu, tədrisin əsas praktik əhəmiyyətində xarici dildə danışığın mənimsənilməsinə nail olmağa gətirib çıxarır. Bu sualı dilə yiyələnmənin ilkin mərhələsindən çıxarmaq qətiyyətə gətirir, çünki nitqin ontogenezini şərh etdiyimiz zaman, bu sual özünün istiqamətverici xarakterinə görə məhz bu mərhələdə vacibdir.

Təlimin ilk mərhələsində qə bu sualın metodik baxımdan düzgün qurulması iki şərtin yerinə yetirilməsini tələb edir, əvvəlcə bu sual dərslərdə danışığın ünsiyyətinə daxil edilməlidir; ikincisi, ondan sonra tədris-yoxlama məqsədilə istifadə olunması minimuma endirilməlidir. Belə vəziyyətlərdə nitq kommunikasiya şəraitində nitq, kommunikasiya şəraitində real idarəetmə vasitəsinə çevrilir. [3, s.42-55].

Şagirdlərin və tələbələrə biliklərə yiyələnmək səviyyəsini və qabiliyyətini yüksətmək məqsədilə həyata keçirilən təlim metodlarından biri də oyunlardan istifadə edilməsidir. Təlimin ilkin mərhələsində dil materialının mənimsənilməsi və nitq bacarıq və vərdişlərinin formalaşdırılması zamanı bu metodun səmərəsi çox olur və öyrənlərin fərdi xüsusiyyətlərini üzə çıxarır. Oyun situasiyaları zamanı xarici dilin öyrənilməsində tələbələr qanunların bu və ya digər tərcümələrin müzakirə olunmasında öz fikirlərini, qənaətlərini izah etməyə çalışır, qazandıqları bilikləri sərbəst nümayiş etdirməyə səy göstərirlər. Sözügedən vəziyyət və şəraitdən kompleks istifadə etmək şərti ilə müəllim hansı metodu, söz əyani və praktiki -müstəqil isə idarə etmək: nəzarət və özünə nəzarət, reproduktiv və ya axtarılıq və s. metodları seçmək barədə qərar qəbul edir. Eyni birdil materialı xarici dil öyrənlər tərəfindən müxtəlif üslublarda ifadə oluna bilər, çünki mətnin məzmununu hər kəs eyni səviyyədə

mənimsəmir. Belə ki, şagird və tələbələrin bəziləri faktları ümumiləşdirmək və düzgün nəticə çıxarmaq qabiliyyətinə malik olduğu üçün mətnin üslubunu dəyişməklə məzmunu öz nitqinə müvafiq üslubda nəql edir. Lakin digərləri materialı əzbərləməklə mətndəki üsluba geniş yer verirlər. Deməli, belə şagirdlər nitqlərində öz üslublarını deyil, mətnin üslubunu üstün tuturlar. Şübhəsiz, bu şagirdlərin yaradıcılıq fəaliyyətində məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirə bilməz.,nitq üçün əsas sayılan nitq bacarıq və vərdişlərinin formalaşmasına imkan verməz. Pedaqogikada təlimə verilən tərifə nəzər saldıqda onun bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnmə prosesi olduğunu görürük. Deməli, bilik, bacarıq və vərdişlər təlimin məzmununu təşkil edir.

Bilik təbiət, cəmiyyət və təfəkkürə aid fakt və hadisələr, qaydalar, qanunlar və qanuna uyğunluqlar sistemidir. Bacarıqlar bilikləri tətbiq edə bilməkdir. Ümumiyyətlə bacarıq dedikdə hər hansı bir fəaliyyəti yerinə yetirmək üçün əlverişli vasitə, tərz, üsul və qaydaların seçilməsi və tətbiq edilməsi başa düşülür. Biliyə yiyələnmək hələ bacarıq əldə etmə deyil. Məsələn, şagird müəyyən qrammatik qaydaları, sözlərin mənalarını bilmiş ola bilər, amma onları tətbiq etməyi, cümlə qurmağı bacarmaya da bilər. Əlbəttə, bacarıq biliyə əsaslanır, ondan törəyir. Şagirdlər biliklərin yaxşı mənilməsi prosesi ilə yanaşı bir çox bacarıqlar əldə ediblər. Təlim bacarıqları biliklərə əsaslanda, sonradan özləri biliklərin dəqiqləşdirilməsinə, dərinləşdirilib möhkəmləndirilməsinə kömək edirlər. Dil materiallarının təlimi prosesində vərdişlərin rolu mühüm yer tutur. Vərdiş bacarıqkarın dönə-dönə təkrarı nəticəsində avtomatlaşmış formasıdır. Belə ki, vərdişlər bu və ya digər fəaliyyəti icra etmək bacarığını çalışma və terminlər vasitəsilə möhkəmləndirməyin nəticəsidir. Belə əməliyyatlar zamanı fəaliyyət avtomatlaşır və vərdiş halına keçir. Elə bir vərdiş tapmaq lazımdır ki, o, bacarıqdan əmələ gəlsin. Lakin elə bacarıqlar vardır ki, onlar nə qədər təkrar edilsə də vərdişə çevrilir. Məsələn, xarici dili öyrənən şəxslər nə qədər çox söz, sözbirləşməsi, frazoloji ifadələr, qrammatik qayda-qanunlar bilsələr də, müəyyən dil materialının tərcüməsi bacarığı vərdişə çevrilir, çünki o, gərgin diqqət və şüurun nəzarətini tələb edir.

Təlim də nitq inkişafı üzrə aparılan işin bir formasıdır ki, bu zaman dil öyrənənlər ayrı-ayrı sözlərə deyil, cümlələrə istinad edirlər. Beləliklə, cümlə qurmaq vərdişi fərdi xüsusiyyət kimi inkişaf edir. Şagirdlərə bu vərdişi aşılamaq üçün fonetik, orfoepik və qrammatik qayda qanunları yerli-yerində işlətməyi öyrətməliyik. Dil materialının əsasını təşkil edən mətn məzmunca dolğun, ardıcıl sujet xəttinə malik olub, rabitəli nitq inkişafına böyük təsir göstərir.

Mətn təkcə yeni öyrənilmiş qaydaları deyil, keçirilmiş qrammatik qayda-qanunları möhkəmləndirmək və bu sahədə şüurlu vərdişlər yaratmaq məqsədini daşdığı kimi, eyni zamanda bilik, bacarıq və vərdişlər məqsədini daşdığı kimi, eyni zamanda billik, bacarıq və vərdişi yoxlamaq üçün gözəl vasitədir. Bu nöqtəyə nəzərdən nitqdəki səhvlərin və onların başvermə səbəblərinin aydınlaşdırılmasında mətnin köməyi böyükdür. Xarici dilin təlimi zamanı öyrənənin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaq çox mühüm və mürəkkəb prosesdir. İş prosesində yeni sözlərin

mənalı, düzgün tələf-füzü, cümlənin qrammatik quruluşu aydınlaşdırılmalı, kontekstdə yeni semantik məna kəsb edən ifadələr müəyyənləşdirilməlidir.

Sözün mahiyyəti və kontekstdəki mənasını təkcə mətn üzrə öyrətmək olmaz..Mətnin tələbinə müvafiq çalışmalardan da istifadə etmək lazımdır.Belə qrammatik çalışmalar nitqi inkişafında effektiv və faydalı vasitədir [3, s.55-82].

Müasir təlim prosesində təhsil ,şagirdlərin və tələbələrin bilik səviyyəsinin inkişafına, qabiliyyətlərin,istedadların aşkarlanmasına, özünüifadəni formalaşmasına ,özünütəsdi qə yönəldilməlidir. Şəxsiyyətə yönəlmiş öyrənmə şagirdin və tələbənin özünün öyrənmə mərkəzində olduğunu, onun motivlərini,məqsədlərini,unikal psixoloji cəhətlərini,yəni ümumilikdə fərdi xüsusiyyətlərini düşünür. Şəxsiyyətyönümlü öyrənmə şəxsiyyətin xüsusiyyətlərini inkişaf etdirmək üçün öyrənilir. Şəxsiyyətyönümlü öyrənmə bizə aşağıdakı imkanları verir:

təlim prosesində öyrənmə zamanı şəxsiyyətin motivasiyasını artırmaq:

onların bilik fəaliyyətini artırmaq;

onların biliklərinin sistematik idarə olunması üçün şərait yaratmaq:

onların inkişaf dinamikasını izləmək: demək olar ki,hər bir şəxsin öyrənmə səviyyəsinə nəzərə almaq;

Təlim prosesində əsas fəaliyyət göstəricisinin tanınması şəxsiyyətyönümlü təlimdir.Müəllim şagirdin və tələbələrin psixoloji xüsusiyyətlərini bilmədən şəxsiyyətyönümlü yanaşma istiqamətində dərslər prosesində iş görə bilməyəcəyik. Axı onlar çox fərqlidir.Biri təlim prosesində olduqca aktivdir, digərləri isə passivdir. Bu üzədən hər bir müəllimin təlim prosesində əsas vəzifəsi onları şəxsiyyət kimi öyrənməlidir. Hər bir müəllim yeni təhsil paradıq-ması olan pedoqoji texnologiyaya malik olmalıdır [4, s.64].

Təlim prosesində hər hansı mövzunun öyrənilməsi zamanı ən əhəmiyyətli nəticələr layihələr metodu ilə verilir. Bu, hər bir tələbənin əməkdaşlıq metodologiyasına əsas aktiv idrak prosesində iştirak eddiyi sinifdə yaradıcı mühit yaratmağa imkan verir. Uşaqlar öz təqfimat mətnlərini kompüterlərə yazaraq,mətn və qrafik redaktorlarla işləməyi öyrənirlər,kompüter bacarıqlarını artırırılar.Təlim prosesində layihə təlim metodologiyası öyrənilən mövzuda bilik və bacarıqları ümumiləşdirmək üçün geniş şəkildə istifadə olunur.Layihənin başlanğıcında məqsədə nail olmaq üçün layihənin nə üçün həyata keçirildiyini,onların nəyi öyrənə biləcəyini,işin hər bir iştirakçısının nə etməsi lazım olduğu-nu dəqiq təsvir etmək lazımdır.

Pedpqqoji texnologiyaların məqsədli təhsil prosesinin səmərəliliyinin artırılması, planlaşdırılmış tədris nəticələrinin əldə olunmasını təmin etməkdir fərdi təhsil səviyyəsininin formalaşması üçün şərait yaratmaqdadır. Fikirləşməliyik ki, təlim prosedində xarici dili öyrənmək üçün kompüter proqramlarının üstünlükləri var. Onlar öyrənənlərə fərdi yanaşma imkanı verir. Hər bir dərstdə kompyüter texnoloği-yasından istifadə olunmalıdır. Təlim prosesində kompyüter texnologiyaları təhsilin məhsuldarlığının artırılması üçün geniş imkanlar yaradır. Hər bir müəllim yeni təhsil metodlarını öyrənməli və təhsil metodunda tətbiq etməlidir. Niyə görə

təlim prosesində belə ciddi bir dəyişiklik lazımdır? Səbəbini öyrənmək üçün işə başlamaq lazımdır, nəticəsi çox yaxşı olacaq: bu, daha çox planlaşdırmanı, şagirdlərə fərdi, həmçinin şəxsiyyət kimi yanaşmanı təmin edəcək. Yalnız bunun tətbiqindən sonra məzunlarımız təhsilimizi öz naliyyətləri ilə layiqincə təmsil edə biləcəklər.

Təlim prosesində belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, "texnologiya" təlimin bütün prosesləri yaratmaq, tətbiq etmək və müəyyənləşdirmək üçün sistemli bir metoddur. Dərs prosesində pedaqoqi texnologiyalardan istifadə müəllimə tədris prosesinin səmərəliliyinin artırılmasını, dərslərin yerini və əhəmiyyətini dəqiq müəyyən etməyə imkan verir. Bununla yanaşı, şagirdlərin motivaziyası, zəkası, müstəqilliyi və idrak fəaliyyətini idarə etmək qabiliyyətini inkişaf etdirməyə imkan verir [5, s.296].

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Axundov A. "Dil və ədəbiyyat" Bakı, 2003. s. 328-336.
2. Verdiyeva Z., Ağayeva F., Adilov M. "Dilçilik problemləri"(1 hissə), Bakı-1982. s.146-190.
3. Hacıyeva A.Y."Dil sistemində tipoloji sapmalar"ı -2006. səh.38-82.
4. Azərbaycan Respublikasının "Təhsil haqqında" Qanunu, Bakı, Çap evi 2012. s.64
5. Nəzərov M.H. Müasir dövrdə təhsilin problemləri. Bakı, Mütərcim, 2018.s.269.

**Seyyare Qahramanova
Sevinj Rahmanova**

THE PRINCIPLE OF CONSIDERING INDIVIDUAL CHARACTERISTICS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Summary

Presented article deals with the private properties of students and pupils in learning foreign language. Everybody knows that there are several kinds of psychological properties. One of them is private property which expresses individual degree of learners' skills, needs, thoughts, attention, etc. It is evident that successful work on the speech material depends on the personal psychology focal qualities of learning, how they can comprehend the given material, lexical, grammar rules, oral and written speech, etc. All these and others psychological principles must be taken into consideration by the teacher in the process of training. It is necessary for students to form suitable conditions and to improve their knowledge, ability, capability, etc.

All information is presented in the article below. It may be useful for readers who want to get wide. Information about individual properties of learners in training process.

Резюме

Принцип личных качеств изучающих в изучении иностранного языка

Представленная работа о личных достоинствах студентов в изучении иностранного языка. Каждый знает, что существует несколько видов психологических качеств. Один из них личное достоинство, которое выражает индивидуальную степень. Навыков, мышление, внимание, чувство изучающих языков. Это очевидно, благополучная работа над речевым материалом зависит от отличных психологических качествах изучающихся, так как они приобретают представленный материал, лексику, грамматические правила, устный и письменный речь, прочие. Все эти и другие качества должны взяты на усмотрению со стороны учителей в процессе изучение. Это необходимо для студентов формировать соответствующую обстановку и улучшить их знание, навыков, способностей и прочие.

Вся информация представлено на статье выше. Оно мог бы полезно читателям, кто хочет получить подробную информацию о личных качествах, изучающихся в процессе изучение.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 03.06.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 28.06.2024

**Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Aida Sabor
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**